

Väri-ilmausten käyttöpohjaista tutkimusta

Veera Hatakka: *Värin rajoilla. Suomen kielen värinkuvauskeinojen merkityksistä.* Dissertationes Universitatis Helsingiensis 231/2024. Helsingin yliopisto 2024. 79 s. + 4 artikkelia. ISBN 978-952-84-0199-5. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-84-0198-8>.

Veera Hatakan väitöstutkimus käsittelee suomen kielen värinkuvauskeinoja eri näkökulmista. Tutkimus koostuu neljästä tutkimusartikkelista ja osatutkimukset yhdistävästä yhteenvedosta. Yhteenvedossa esitellään tutkimuksen kaksitahoinen teoriatausta, värilingvistiikka ja kognitiivinen kielentutkimus, sekä aineisto ja menetelmät laajemmin kuin osatutkimuksissa on mahdollista. Yhteenvedo kokoaa myös osatutkimusten tulokset yhteen, mikä mahdollistaa laajemman perspektiivin koko tutkimusaiheeseen.

Työn otsikoksi annettu *Värin rajoilla* kertoo, miten tutkimustehtävä on tutkimusongelman sisällä rajattu: tutkimus liikkuu useammallakin tavalla sellaisilla alueilla, joilta aikaisempaa tutkimusta on vähän. Suuri osa aiemmasta kielitieteellisestä värejä käsittelevästä tutkimuksesta keskittyy nimittäin perusvärinimiin ilman, että niiden käyttöä otetaan huomioon. Hatakan tutkimusotteessa sen sijaan lähtökohtana on nimenomaan väri-ilmausten käyttö aidossa, enimmäkseen arkista kielenkäyttöä edustavassa aineistossa, ja valitut tutkimustehtävät kohdistuvat perusvärinimien lisäksi myös muille värisemantiikan alueille. Tarkastelun kohteeksi nousevat väri-ilmausten muodollinen kirjo ja moninaiset merkitykset, väri-ilmausten käyttö syntaksin ja aspektin näkökulmasta, väriavaruuden kannalta erityislaatuisen perusvärinimen, *harmaan*, käyttö ja merkitykset sekä vaaleutta tarkoittavien sanojen *tumma* ja *vaalea* käyttö itsenäisinä väriä tarkoittavina ilmauksina.

Kun lukee tutkimusta kokonaisuutena, sen rakenteen voi nähdä orgaanisina siirtyminä yhden osatutkimuksen aiheesta seuraavaan. Tällainen orgaanisuus on arvokasta, koska se luo elävän yhteyden lukijan ja tutkijan ajattelun välille, mutta toisaalta se johtaa tässä myös rajaukseen, jossa aivan keskeisimpien väri-ilmausten eli kromaattisten perusvärinimien tutkimus jää käsittelyn ulkopuolelle. Käyttöpohjaisen näkökulman soveltaminen olisi myös tälle tutkimuskentälle arvokas lisä: olisi kiinnostavaa nähdä, miten suomen perusvärinimet (muutkin kuin akromaattinen *harmaa*) toimivat kielen käytössä semanttisesti ja syntaktisesti. Hatakka tuo itsekin esiin tämän aukon tutkimuksessaan. Rajaukseen on voinut johtaa myös hyvin perusteltu kritiikki sitä kohtaan, miten väri-ilmausten tutkimus on tähän asti kohdistunut ja rajautunut ja miten tähän on vaikuttanut tutkimuskentän englanti- ja Eurooppa-keskeisyys.

Laadullista tutkimusta kahdenlaisesta aineistosta

Tutkimuksen aineistoina toimivat neljän suomalaisen taidemuseon kuvailutulkkauskesikirjoitukset ja Kielipankin Suomi24-korpus. Aineistot ovat kooltaan riittäviä ja tutkimusongelmaan ja tutkimustehtävään erinomaisesti soveltuvia. Vaikka kuvailutulkkaus on hyvin spesifi kielenkäyttötilanne, se on saavutettavuuden kannalta tärkeä, mikä puoltaa tällaisen materiaalin käyttöä aineistona (sen lisäksi, että kuvataiteen kielellinen kuvaus sisältää runsaasti tutkimusmateriaalia väri-ilmauksista). Suomi24-keskustelufoorumi puolestaan edustaa varsin otollisella tavalla arkista kielenkäyttöä, vaikka kyseessä ei olekaan puhuttu aineisto. Näiden kahden aineisto-

tyypin avulla Hatakka pääsee hyvin kiinni tavoitteeseensa tarkastella väri-ilmauksia aidossa kielenkäytössä konteksti huomioiden. Tutkimus on vahvasti aineistopohjainen, minkä lisäksi siinä on myös aineistovetoisuuden piirteitä. Väitöskirjan aihe onkin suorastaan aineistoriippuvainen, mikä tulee välillisesti esiin ensimmäisessä osatutkimuksessa. Siinä tavoitteena on kartoittaa suomen kielen värinkuvauskeinostoa, joka osoittautuu erittäin monimuotoiseksi. Selväksi tulee, että väri-ilmausten kirjoja ei ainoastaan tutkijan intuition avulla pystyisi tavoittamaan.

Tutkimuskysymykset on yhteenvedossa esitetty sekä koko tutkimusta koskevinä, yleisempinä kysymyksinä (s. 6) että osatutkimuksia ohjaavina tarkempina kysymyksinä (s. 9). Näiden kysymysjoukkojen välisen suhteen pohtiminen olisi ollut havainnollistava ja tutkimusta selkeyttävä lisä yhteenvedon osaan tekstiin. Käytetty tutkimusmenetelmä on laadullinen, ja menetelmän vaiheita kuvataan yhteenvedon osassa riittävän läpinäkyvällä tavalla. Laadullisen analyysin tulokset tuottavat vakuuttavasti osatutkimuksissa nähtävät luokittelut, ja nämä tyypillisesti pohjautuvat ainakin osittain myös tapausten yleisyyteen. Määrälliset havainnot kulkevatkin aina mukana myös laadullisia menetelmiä käytettäessä, mutta Hatakan tutkimuksessa tämä näkökulma jää ohueksi. Kun tutkimuksen kohteena on merkitys, on myös tutkijan intuitiolla tutkimusmenetelmässä oma roolinsa. Tämän asemasta tutkimuksessa olisi ollut kiinnostavaa lukea osana menetelmän kuvausta.

Teoriataustan moninaisuus haasteena ja rikkautena

Tutkimus nojaa luotettavasti raportoituun ja kriittisesti luettuun aiempaan tutkimukseen. Tutkimuksella on kaksitahoinen, värilingvistiikan ja kognitiivisen kielentutkimuksen muodostama teoriatausta, jota täydentää vielä värien

havaitsemisen (psykologinen) tutkimus. Yhteenvedossa teoriataustaa käsitellään luonnollisesti osatutkimuksia laajemmin. Käsittelyyn nousee myös sellainen näkökulma, jota ole lainkaan hyödynnetty osatutkimuksissa, kun Hatakka esittelee Paradinin (2005) tutkimusta adjektiiveista kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta. Tällainen ratkaisu on artikkeliväitöskirjassa aivan mahdollinen, mutta hyödyttääkseen tutkimuskokonaisuutta se pitää sitoa osatutkimuksiin huolellisesti. Tässä tutkimuksessa side jää hölläksi. Kaiken kaikkiaan Hatakka kuitenkin onnistuu teoreettisten näkökulmien yhdistämisessä hyvin, ja hänen perehtyneisyytensä aiempaan tutkimukseen on laaja-alaista ja syvällistä.

Värisemantiikassa vallitseva ajattelu perustuu siihen, että värit muodostavat avaruuden, jonka ulottuvuudet ovat sävy, valoisuus ja kylläisyys. Yksinkertaistettusti voi sanoa, että arkikielessä sävy tarkoittaa väriä (esim. *punainen*), valoisuus vaaleutta (esim. *vaalea, tumma*) ja kylläisyys intensiteettiä (esim. *kirkas*). Hatakan tutkimuksesta voi havaita, miten vaativaa tästä ajattelutavasta irrottautuminen on. Ajattelutavan tunteminen on välttämättömyys, jotta väri-ilmauksia voi uskottavasti tutkia, mutta samalla väriavaruusajattelu muodostaa kehyksen, josta loitontuakseen on tehtävä työtä. Tämä työ näkyy Hatakan tutkimuksessa osatutkimuksesta toiseen ja edelleen viimeisenä kirjoitetussa yhteenvedossa kasvavana kriittisyytenä ja oman näkemyksen kirkastumisena.

Väriavaruusajattelun rinnalla keskeisenä teoreettisena kysymyksenä työssä on merkityksen luonne: mistä merkitys värisanojen kohdalla koostuu ja mikä kaikki siihen vaikuttaa? Tämän käsittelyssä Hatakka nojaa harkitusti ja kriittisesti kognitiivisen kielentutkimuksen näkemyksiin. Langackerilaisen kognitiivisen kielentutkimuksen (esim. Langacker 2008) perustan lisäksi työssä hyödynnetään myös Evansin (2009, 2013) ajattelua, mikä on ollut tut-

kimuksen teoreettisessa kehityksessä ratkaisevaa. Evansin teoriassa keskeistä on nimenomaan leksikaalisten elementtien merkitys, jonka nähdään jakautuvan toisaalta käsitteelliseen ja toisaalta lingvistiseen sisältöön. Kielellinen ilmaus (esim. värinimi *punainen*) avaa portin käsitteelliseen sisältöön eli maailmantietoon, johon ilmauksen merkitys kokemusperäisesti kiinnittyy (esim. kielenkäyttäjän tieto väreistä ja niiden välisistä suhteista). Tästä maailmantiedon ja lingvistisen tiedon yhdistelmästä aktivoituvat kulloinkin ne osat, jotka ovat kontekstin kannalta olennaisia (esim. mitä *punainen* tarkoittaa, jos sillä kuvataan kissan tai koiran turkin väriä). Tällainen teoreettinen malli sopii Hatakan tutkimusaiheeseen oivallisesti.

Tutkimuksen anti

Hatakan tutkimus tuottaa runsaasti kiinnostavia tuloksia. Osatutkimuksista ensimmäisen (Hatakka 2020) keskeinen ansio on kartoittaa suomen värinkuvauskeinojen kirjoa ja tarjota taiteen kuvailutulkkausten kehittämisessä sovellettavaa tietoa. Toisen artikkelin (Hatakka 2022) aihe on syntaktinen: siinä verrataan kolmea erilaista värinkuvauskeinoa ja selvitetään, miten värinkuvauksen ajallinen rakenne niissä hahmottuu. Tutkimuksessa käy ilmi, että vaikka kaikki tarkastellut kuvauskeinot ovat periaatteessa staattista tilannetta kuvaavia, niiden merkityksessä on eri tavoin ja eriasteisesti mukana myös dynaamisuutta eli muutoksellisuutta.

Kahdessa viimeisessä osatutkimuksessa tutkimuskysymykset ovat semanttiset. Kolmannessa artikkelissa (Hatakka 2023) analysoidaan *harmaa*-sanän käytössä saamia merkityksiä kognitiivisten alueiden aktivoitumisen ja dominoivuuden avulla kuvattuna ja avataan näin *harmaa*-sanän polysemiaa. Pidän kolmatta artikkelia osatutkimuksista parhaana. Muutamista teoriaosan epätarkkuuksista huolimatta se on vaikuttava

osoitus tekijän kyvyistä kognitiivisen semantiikan tutkijana. Neljännen, vielä väitöskirjan julkaisuhetkellä arvioitavana olevan artikkelin (Hatakka tekeillä) aiheena ovat *tumma*- ja *vaalea*-sanat, joiden osoitetaan olevan myös itsenäisiä väri-ilmauksia sen lisäksi, että ne ilmaisevat tummuutta tai vaaleutta. Kaiken kaikkiaan osatutkimukset osoittavat monipuolisia tutkijan taitoja: ensimmäisen artikkelin keskiössä on soveltava näkökulma, toisessa syntaksi ja sen kautta aspekti ja kolmannessa ja neljännessä semantiikka.

Lopuksi

Tutkimus tuo selvästi esiin väri-ilmausten muodollisen kirjon ja merkitysten joustavuuden. Sen kaikkein keskeisin tulos on, että todellisen kielenkäytön taustalla vaikuttava väriavaruus on omanlaisensa: siinä on värien teoreettisen mallinnuksen piirteitä, mutta ihmisen tarpeet puhua väreistä eivät tottele sävyn, valoisuuden ja kylläisyyden ulottuvuuksia. Olenainen tekijä väri-ilmausten merkityksessä on myös niin sanottu maailmantieto ja siinä ennen kaikkea kuvattavan entiteetin luonne, jonka osoitetaan olevan tärkeä tekijä värin käsitteistyksessä.

Väitöskirjassa korostuu ansiokkaalla tavalla tutkijan ajattelun kokonaisvaltainen kehitys, joka näkyy parhaiten työn yhteenveto-osassa. Tekijä arvioi työnsä tuloksia kriittisesti mutta rakentavasti, sillä tulokset herättävät myös monia uusia kysymyksiä. Valtaosa näistä liittyy väri-ilmausten merkityksiin, mutta myös yleisellä kieliopin tutkimuksen tasolla nousee esiin ennen kaikkea adjektiivien syntaksia koskevia kiinnostavia kysymyksiä. Nämä kysymykset osoittavat, että varsin keskeisiä syntaktisia seikkoja on adjektiivien osalta suomessa selvittämättä.

Hatakan tutkimusta lukevan on mahdollonta välttyä ihmettelemästä, miten vähäistä todellisen kielenkäytön ja kontekstin huomioon ottaminen on värin-

nimituskimuksessa tähän asti ollut. On arvokasta, että osatutkimuksista kaksi on kirjoitettu englanniksi, niin että ne ovat myös laajemman lukijakunnan saatavilla. Värinimitutkimus ansaitsisi kokea käytö pohjaisen käänteen Hatakan tutkimusten innostamana.

KRISTA OJUTKANGAS

etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopistonlehtori Turun yliopistossa ja toimi Veera Hatakan vastaväittäjänä.

Lähteet

- EVANS, VYVYAN 2009: *How words mean. Lexical concepts, cognitive models, and meaning construction*. Oxford: Oxford University Press.
- 2013: *Language and time. A cognitive linguistics approach*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107340626>.
- HATAKKA, VEERA 2020: Värinkuvaus maalaustaiteen kuvailutulkkauksessa. – Heli Paulasto & Sari Pöyhönen (toim.), *Kieli ja taide – soveltavan kielentutkimuksen ja taiteen risteämiä. Language and the arts – creative inquiry in applied linguistics* s. 242–267. AFinLA-teema 12. <https://doi.org/10.30660/afinla.84569>.
- 2022: Värit tilanteissa. Predikatiivilause ja intransitiivilause muuttumattoman ja muuttuvan värin kuvauksessa. – *Virtittäjä* 126 (4) s. 535–558. <https://doi.org/10.23982/vir.100505>.
- 2023: Conceptualizing achromaticity. The semantics of Finnish basic colour term *harmaa* ('grey'). – *Review of Cognitive Linguistics*. Online first -julkaisu. <https://doi.org/10.1075/rcl.00167.hat>.
- (tekeillä): The use and meanings of Finnish lightness words *tumma* ('dark') and *vaalea* ('light/pale'). Käsikirjoitus.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- PARADIS, CARITA 2005: Ontologies and construals in lexical semantics. – *Axiomathes* 15 (4) s. 541–573. <https://doi.org/10.1007/s10516-004-7680-7>.

Takarivi tieteidenvälisesti

Leea Lakka: *Takarivin tekstikäytännöt*. Helsingin yliopisto 2024. 263 s. ISBN 978-951-51-9672-9. Saatavilla verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9671-2>.

Suomalaisnuorten lukutaidon on 2000-luvun aikana todettu Pisa-tutkimusten valossa olevan heikkenemään päin, ja vuoden 2023 tulokset viittasivat suoranaiseen romahdukseen (Hiltunen ym. 2023). Tässä tilanteessa keväällä 2024 valmistunut Leea Lakan yhdeksäsluokkalaisten tekstikäytänteitä käsittelevä väitöstutki-

mus osui kipeästi ajan hermoon. Tutkimuksen ajankohtaisuutta kuvastaa se, että työ sai jo ennen julkista tarkastustaan kielitieteelliseksi tutkimukseksi jokseenkin ennennäkemätöntä julkisuutta.¹

Lakan tutkimus pureutuu etnografian keinoin siihen, millaisia teksteillä toimimisen käytänteitä peruskoulun yhdeksän-

1. Ennen väitöstä sekä väitöksen jälkeen tutkimus oli laajasti esillä lukuisissa eri medioissa, mm. *Helsingin Sanomien* Sunnuntai-sivuilla ja pääkirjoituksessa. Lakkaa on haastateltu väitöstutkimuksen pohjalta myös useissa ajankohtaisohjelmissa televisiossa ja radiossa eri kanavilla.